MIROSLAWA PINDÓR

„AVION”. Jeden dom, dwa języki

Streszczenie: W artykule poddano opisowi działalność (2010–2020) usytuowanej w Czeskim Cieszynie przy granicznym moście Przyjaźni Czytelni i Kawiarni Avion (Čítárna a kavárna Avion) – oddziału Biblioteki Miejskiej w Czeskim Cieszynie (Městská knihovna Český Těšín), w aspekcie podejmowanych przez instytucję czesko-polskich inicjatyw społeczno-kulturalnych. Wśród przywołanych różnych form aktywności, sprzyjających ponadlokalnemu dialogowi międzykulturowemu w środowisku wielokulturowym, uwzględniono przede wszystkim Cykl Czesko-Polskich Salonów Dyskusyjnych/ Cyklus *Česko-Polských Diskusních Salonů* pt. „Bez stereotypów. Czesi i Polacy o sobie nawzajem/ Bez stereotypů. Češi a Poláci o sobě navzájem” (2013 – nadal). W opracowaniu przywołano dzieje poprzedniczki i zarazem pierwowzoru Czytelni i Kawiarni Avion – Kawiarni-Restauracji Avion (1933–1939), symbolu międzywojennego wielonarodowościowego Cieszyzna. Przystawiono współczesne sposoby upamiętniania przedwojennej kawiarni Avion, przede wszystkim kilkunastoletnie (1996–2010) funkcjonowanie kawiarni poetycko-muzycznej Avion w pomieszczeniach Teatru Cieszyńskiego w Czeskim Cieszynie (Těšínské divadlo Český Těšín). We wnioskach wskazano, iż działania Czytelni i Kawiarni Avion wpisują się w ramy konceptualne dialogu międzykulturowego wymienione w *Białej Księdze w sprawie dialogu międzynarodowego „Žít společně jako równi w godności”*, takie jak „tworzenie przestrzeni dla dialogu międzykulturowego”, „uczenie i nauczanie kompetencji międzykulturowych” (Rabczuk, 2015, s. 31–32), przyczyniają się do integracji obu Cieszynów i zróżnicowanych narodowościowo społeczeństw je zamieszkujących.

Słowa kluczowe: granica, dialog międzykulturowy, Czeski Cieszyn – Český Těšín, Cieszyn, Kawiarnia-Restauracja Avion, Kawiarnia poetycko-muzyczna Avion, Czytelnia i Kawiarnia Avion (Čítárna a kavárna Avion), Biblioteka Miejska w Czeskim Cieszynie (Městská knihovna Český Těšín)

*Avion po prostu tuż obok mostu
przycupnął niczym szklany tort
Tłumy na sali plus funkcjonalizm
wieża Piastowska jako tło*

R. Putzlacher, *Hymn Avionu* (1998)

*Avion u mostu – je prima sort
ten funkcionalistický dort.
Je vyprodáno, všichni jsou rádi,
Píastovská věž ční v pozadí.*

R. Putzlacher, *Hymna Kavárny Avion* (1998)

Kawiarnia-Restauracja Avion. 1933–1939

Mocą decyzji Rady Ambasadorów powziętej w Paryżu 28 lipca 1920 roku, dotyczącej podziału Śląska Cieszyńskiego pomiędzy dwa nowo powstałe państwa: Rzeczpospolitą Polską i Republikę Czechosłowacką, wielonarodowościowy Cieszyn rozpadł się na dwa odrębne organizmy miejskie: Cieszyn oraz Český Těšín (Czeski Cieszyn), przynależne do odmiennych struktur państwowych. Podział dwubrzeżnego miasta nastąpił 10 sierpnia 1920 roku o godz. 12.45. Linie graniczną wyznaczyła rzeka Olza. Wizja – zamieszczona na łamach „Gwiazdki Cieszyńskiej” – wieszcząca unicestwienie Cieszyna, degradację „Śląskich Aten” „do roli galicyjskich Brodów, Podwołoczysk czy Husiatynia” (F.B., 1920), nie sprawdziła się. Pomimo, będących następstwem „przecięcia miasta” granicą państwową, „istotnych dysfunkcji w zakresie funkcjonowania życia społeczno-ekonomicznego” typowych dla miast podzielonych (Zenderowski i Krycki, 2014, s. 208) Cieszyn w latach międzywojennych pozostał żywym ośrodkiem życia społeczno-kulturalnego i politycznego regionu. A także nowo powstały, położony na lewym brzegu granicznej rzeki, Czeski Cieszyn – podówczas najmłodsze miasto w Czechosłowacji – zaczął pełnić w latach trzydziestych funkcję centrum społeczno-kulturalnego czeskiej części Śląska Cieszyńskiego. Intensywny był w obu miastach ruch budowlany (Czernek, 2012, s. 28). Przy czym – jak zauważa Przemysław Czernek – „sytuacja wyglądała znacznie lepiej w Czeskim Cieszynie”, gdzie „skała inwestycji w okresie lat dwudziestych i trzydziestych jest imponująca” (2012, ss. 33,35). W mieście za Olzą realizowali swoje projekty zarówno architekci z Cieszyna, jak i działający niemalże wyłącznie po stronie czeskiej. Jeden z projektów był szczególnie z racji swej innowacyjności interesujący. 14 czerwca 1933 roku w Czeskim Cieszynie na miejscu zwanym Osmek, tuż przy moście Głównym (obecnie moście Przyjaźni), na zbiegu najważniejszej drogi przelotowej miasta, tj. ulicy Saska Kępa (Sáská kupa, Sachsenberg; dzisiejsza ul. Hlavní/Główna), alei Masaryka (Masarykovy sady) oraz lewego brzegu Olzy, otwarto „obiekt o nowoczesnej, funkcjonalistycznej archi-

tekturze [...] doskonale widoczny z obu stron mostu i rzucający się w oczy osób patrzących z obu stron mostu. Otrzymał nazwę Kawiarni-Restauracji „Avion” (Spyra, 2012). Na frontonie modernistycznego, białego, przeszklonego budynku – zaprojektowanego (zgodnie z główną zasadą funkcjonalizmu, sformułowaną przez niemieckiego architekta Ludwiga Mies van der Rohe’a: „mniej znaczy więcej”) przez uznanego architekta Michała Maximiliána Scheera (Żyda z Żyliny/Žyliny), zbudowanego przez miejscową firmę budowniczą Václava Nekvasila – znajdowały się napisy w trzech językach, czeskim, niemieckim i polskim: Kavárna – Kawiarnia – Kaffeehaus (pod nimi jeszcze dodatkowo: Restaurace)¹, jako że „lokal na granicy miał służyć czeskiej, polskiej, niemieckiej i żydowskiej klienteli oraz ludziom, którzy odwiedzali miasto” (Putzlacher, 2013, s. 58). Napisy odzwierciedlały zatem wielokulturowość Czeskiego Cieszyńska².

Inwestorem doskonale, bo na szlaku strategiczno-handlowym, umiejscowionego budynku była Rozalia Wiesner (1858–1942) – pochodząca z żydowskiej rodziny Szereginów osiadłej w Twardoszynie na Orawie, wdowa po galicyjskim (z Gilowic na Żywiecczyźnie) Żydzie Adolfie Wiesnerze (Putzlacher, 2013), „bardzo zdolna i odważna kobieta” (tak została zapamiętana przez Alfreda Synka; zob. Świdrová, 2013). Nowo powstała kawiarnia-restauracja nie miała charakteru wolnostojącego obiektu, lecz stanowiła dobudówkę siedemnastometrowego secesyjnego gmachu z roku 1906 własności R. Wiesner, funkcjonującego jako hotel National. Awangardową formą przypominała opływowy statek (Czernek, 2012). Zasadne zatem były pierwotne plany lokalizacji kawiarni Avion, zgodnie z którymi fundamentami miała ona sięgać niemal brzegu Olzy. Niestety, pierwotne zamierzenia musiały ulec korekcie. „[Rejonowy – M.P.] Inspektorat Celny w Brnie zażądał – jak pisze Janusz Spyra (2012) – pozostawienia wolnego przejścia brzegiem Olzy”. „Nowy obiekt w zasadzie został zbudowany na planie litery L, przy czym skrzydło przylegające do macierzystego budynku Wiesnerowej miało wymiary 14,40 na 5,95 metra, zaś drugie skrzydło szerokość 9,50, a długość 9,80 metra, a zaokrąglonym końcem skierowane było w stronę mostu. Podstawowa część obiektu znajdowała się na parterze. Znajdowała się tu kawiarnia o wymiarach 13,8

¹ Zob.: <https://cieszyn.fotopolska.eu/1211366,foto.html?o=b21328> (10.01.2020).

² Struktura narodowościowa Czeskiego Cieszyńska według powszechnego spisu ludności z 1930 roku przedstawiała się następująco: Czesi stanowili 4420 mieszkańców, Niemcy – 3269, Polacy – 1466, Żydzi – 560. Po polskiej stronie miasta mieszkało: 9241 Polaków, 4777 Niemców oraz 1014 Żydów (Zenderowski i Krycki, 2014, s. 212).

na 5,85 metra przylegająca do starego gmachu, z którym miała połączenie poprzez wewnętrzne drzwi. Przy ścianie przylegającej do kawiarni znajdował się parkiet taneczny [co okazało się jednym z największych atutów lokalu – M.P.]. Przed nim znajdowała się cukiernia, w której stoliki rozmieszczone były przy dużych oknach, które umożliwiały obserwację mostu i Olzy. [...] na dachu obiektu [umiejscowiono – M.P.] taras widokowy, w większej części odkryty, z niewielkim, zadaszonym bufetem” (Spyra, 2012). Taras, na który wchodziło się po zewnętrznych krętych schodach, możliwy był do zagospodarowania dzięki konstrukcji ścian budynku i stropów z żelbetu, naówczas technologii powszechnie stosowanej. Rozciągał się z niego „wspaniały widok na wzgórze zamkowe z wieżą piastowską. Architektura kawiarni doskonale pasowała do funkcjonalnych posterunków granicznych znajdujących się nieopodal” (Czernek, 2012, s. 50). Architekt Scheer zatem doskonale sprostał wymogom, jakie stanęły przed nim jako projektantem restauracji-kawiarni nad graniczną rzeką w podzielonym wielokulturowym mieście. Funkcjonalistycznie zaaranżowane zostało także wnętrze kawiarni – podzielono je na dwanaście boksów z wygodnymi kanapami z zielonego pluszu, tworząc przestrzeń przyjazną lekturze najnowszych gazet i czasopism. Można też było wybrać miejsce przy jednym z dwudziestu ośmiu okrągłych stolików z marmurowym blatem wraz ze stylowymi krzesłami, zakupionymi w cieszyńskiej fabryce mebli giętkich Jakuba i Józefa Kohnów.

Oficjalnemu otwarciu Avionu, którego pierwszym właścicielem na podstawie umowy z właścicielką został Emil Streck, towarzyszył koncert z potańcówką. „Ze względu na atrakcyjne położenie, doskonały widok na most i inne walory Avion szybko stał się jednym z najchętniej odwiedzanych lokali Czeskiego Cieszyna, a właściciel starał się o dodatkowe atrakcje, zapraszając na występy znanych artystów z większych ośrodków” (Spyra, 2012). Od 16 czerwca 1933 roku odbywały się w budynku codzienne koncerty kapeli Stern ze śpiewakiem Haberhauer. W Avionie ogniskowało się życie towarzyskie i artystyczne obu, bogatych swą wielokulturowością Cieszynów.

Na granicy polsko-czeskiej zaistniała zatem nowa jakość – przestrzenna (obiekt wyróżniał się spośród licznych gospód ówczesnego Czeskiego Cieszyna) i artystyczna. A pamięć o kawiarni (we wrześniu 1939 roku obiekt został uszkodzony przy wysadzaniu mostu Głównego przez wycofujące się wojska polskie, w 1942 roku rozebrany przez Niemców jako własność żydowska) przetrwała w miejscowej tradycji jako jedna z „urban legends” (Spyra, 2012).

Kawiarnia poetycko-muzyczna Avion. 1996–2010

„Avion to nie tylko budynek lub sztyl, to pewna idea, marka” – stwierdza poetka (miejszem urodzenia, wzrastania i zamieszkania związana z Zaolziem) Renata Putzlacher (2013, s. 145), to symbol międzywojennego wielonarodowościowego Cieszyna. Ideę tę od 23 lutego 1996 roku do maja 2010 roku urzeczywistniano wirtualnie – z inspiracji Putzlacher i czeskiego poety, pieśniarza Jaromíra Nohavicy – jako kawiarnię poetycko-muzyczną Avion w pomieszczeniach Těšínského divadla (Teatru Cieszyńskiego) w Czeskim Cieszynie. Twórcy przedsięwzięcia założyli, iż w wirtualnym Avionie zarówno artyści, jak i publiczność, będą „poruszać się bez barier pomiędzy językiem polskim i czeskim” (Putzlacher, 2013, s. 115). Zatem „o kawiarni, której nie było, przez dziesięć lat pisali, mówili i śpiewali artyści” (Putzlacher, 2013, s. 145) – polscy i czescy, w tym aktorzy obu Scen: Polskiej i Czeskiej Těšínského divadla, okazjonalnie – artyści słowaccy. A czynili to w ramach cyklu: „V kavárně Avion, která není – W kawiarni Avion, której nie ma”. Co ważne – od razu „polsko-czeska publiczność zaakceptowała formułę dwujęzycznych programów” (Putzlacher, 2013, s. 115). Wieczór premierowy w autorskim opracowaniu Putzlacher i Nohavicy, anonsowany jako „polsko-czeski program poetycko-kabaretowy” i zatytułowany, tak jak i cały cykl, *W kawiarni Avion, której nie ma...*, dedykowany był pamięci Rozalii Wiesner. Wzorem kawiarni Wiesnerowej zabrzmiały podówczas w klubie teatralnym Těšínského divadla utwory w językach polskim, czeskim, niemieckim i jidysz.

W ciągu czternastu lat w ramach zespalającej dwa narodowo-artystyczne kręgi „kawiarni Avion, której nie ma” przygotowano, z udziałem ponad stu wykonawców, pięćdziesiąt przedsięwzięć poetycko-muzycznych, poświęconych mieszkańcom dawnego wielonarodowościowego Cieszyna i Czeskiego Cieszyna doby międzywojnia, a także współczesnym artystom zaolziańskim, polskim i czeskim: recitali, koncertów, kameralnych spektakli muzycznych, monodramów, widowisk benefisowych, Avion Festów, także spotkań autorskich, wieczorów dyskusyjnych (szerzej: Putzlacher, 2010, ss. 18–20; Taż, 2013, ss. 115–117, 136–138; Martinek, 2007). Prezentowano je w klubie, galerii i na dużej scenie Těšínského divadla, okazjonalnie także w Pradze, Brnie, Opawie, Zlinie i w Cieszynie. Spośród wielości programów artystycznych przywołania wymagają przede wszystkim: uroczysty koncert z okazji czwartych urodzin „Kawiarni Avion, której nie ma” (2000) oraz polsko-czesko-słowacka (z udziałem aktorów z Teatro Tatro z Nitry) rewia *W kawiarni Avion*,

której nie ma III albo Divertimento cieszyńskie, przygotowana w piątą rocznicę urodzin kawiarni poetycko-muzycznej (2001). Piosenki z obu koncertów znalazły się na płytach *Lamus* i *Divertimento cieszyńskie*. Trzecim dużym przedsięwzięciem był spektakl *Genius loci (geniusz loce) Slezska*, przedstawiany wpierw w Brnie (Divadlo Husa na provázku) i Pradze (Divadlo Na zábradlí), a później w poszerzonej wersji na dużej scenie Těšínského divadla (Putzlacher, 2013, s. 137).

20 stycznia 2000 roku w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Republiki Czeskiej w Pradze zostało zarejestrowane polsko-czeskie stowarzyszenie artystyczne Spolek-Towarzystwo AVION. Jego członkami założycielami zostali Nohavica, kompozytor Zbigniew Siwek i Putzlacher, wybrana na prezesa stowarzyszenia. W ramach działalności wydawniczej Towarzystwa Avion pojawiła się na rynku czytelniczym książka Putzlacher *W kawiarni Avion, której nie ma* (2013 – wersja polska, 2016 – wersja czeska).

Oryginalnym sposobem upamiętnienia przedwojennej kawiarni Avion było jej „upostaciowienie” w dwujęzycznym dramaturgiczno-inscenizacyjnym wspólnym projekcie Sceny Polskiej i Sceny Czeskiej Těšínského divadla pn. *Těšínské nebo Cieszyńskie nebe* (prem. 15.05.2004), będącym efektem poszukiwań wspólnych dla społeczności obu miast granicznych elementów kultury (szerzej na temat przedstawienia Pindór, 2015). Aktorka wcielała się w „postać” kawiarni, nosząc na głowie makietę budynku. „Postać” ta pojawiała się i znikwała, „bo tak chciała historia” (Putzlacher, 2010, s. 19). W spektaklu pojawiły się także „najciekawsze dialogi, których dotąd słuchali tylko widzowie *Kawiarni Avion, której nie ma*” (Putzlacher, 2013, s. 138).

Czytelnia i Kawiarnia Avion (Čítárna a kavárna Avion). 2010–2020

W styczniu 2009 roku, korzystając ze wsparcia finansowego Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach projektu „Ciesz się Cieszyńskiem – Ogród dwóch brzegów/„Těš se Těšínem – Zahrada dvou břehů” (którego celem była polsko-czeska koncepcja zagospodarowania terenów wzdłuż Olzy po obu jej stronach) oraz przychylności obu samorządów miejskich, rozpoczęto z inicjatywy stowarzyszenia artystycznego Spolek-Towarzystwo Avion odbudowę kawiarni Wiesnerowej według projektu architekta Czesława Mendrka, we współpracy z projektantką wnętrz Andreą Šacherovą. Odbudowę tę skutecznie zakończono w pierwszym półroczu 2010 roku w miejscu oddalonym od pierwotnej lokalizacji obiektu Wiesnerowej o parę metrów w kierunku

zachodnim (zarys budynku z lat 1933–1939 został utrwalony na okalającym Avion chodniku oraz we wnętrzu kawiarni). Nowo wybudowany obiekt połączono nadto przejściem z sąsiednią kamienicą, z którą różni się on jednakże stylem architektonicznym. Tym samym bryła kawiarni w efekcie końcowym odbiega w pewnym stopniu od swego pierwowzoru. Putzlacher nazwie nowo powstały budynek „wariacją na temat pierwotnego Avionu” (2013, s. 152).

Zdjęcie: Czytelnia i kawiarnia Avion

Źródło: Fotografia własna Mirosława Pindór.

Brak dokumentacji fotograficznej odnośnie do wnętrza kawiarni Wiesnerowej uniemożliwił wierne jego odtworzenie. W efekcie nielicznych materiałów źródłowych, domysłów dekoratorki Šacherovej, sugestii Putzlacher – autorki „ideowej koncepcji” nowego Avionu oraz okruszków wspomnień osób pamiętających dawną kawiarnię dokonano aranżacji wystroju. Na ścianach powieszono stare fotografie zasłużonych mieszkańców dawnego Cieszyna, w tym artystów, intelektualistów różnych narodowości, jako widomy wyraz nawiązania nowo powstałej instytucji do chlubnej tradycji miasta wielu kul-

tur. W wyodrębnionej przestrzeni przeznaczony dla artystów, opatrzonej inspirowaną piosenką Nohavicy nazwą: „Kącik starszego pana”³ („Koutek starého muže”), zgromadzono meble wyprodukowane w przedwojennej cieszyńskiej fabryce Kohnów, znalazła tam również swoje miejsce stylowa szafa z cennymi artefaktami, w tym zdjęciem Rozalii Wiesner. Z okna „Kącika starszego pana” rozciąga się widok na rzekę, most i nabrzeże. Na centralnej ścianie kawiarni umieszczono fresk Jaroslavy Sojnekovej z Brna. Wkomponowano weń podpisy znanych artystów związanych z Cieszynem, takich jak (między innymi) Max Rostal, František Vlácil, Nohavica, Wiktor Ulman oraz teksty wierszy i pieśni w języku polskim, czeskim, niemieckim, hebrajskim. Jako novum, ale i nawiązanie do poprzedniczki, zamyślane zostały cztery kąciki tematyczne (z ustawionymi pod oknami kanapami dla gości), z których każdy ma swoją odrębną genezę, warunkowaną bądź to dziejami Cieszyna, cieszyńskimi legendami i podaniami, bądź historią własną kawiarni Avion. Powstały zatem sektory: 1. „Żydowski”/„U Rosy Wiesnerové”; 2. „Szalonej Małgosi”/„U Bláznivé Markety” (która główną ulicę czeskokieszyńską sprzątała); 3. „Ostatniego Celnika i Przemysłownika”/„U posledního celníka/pašeráka” (międzywojenna kawiarnia Avion była niezwykle atrakcyjnym lokalem dla przemysłowników – swoistym, za sprawą tarasu widokowego, „obserwatorium przemysłowym” (Zenderowski i Krycki, 2014, s. 217); 4. „U Wodnika”/„U vodníka” (zgodnie z miejscowym podaniem ongiś na brzegu Olzy siadywał utopiec, który pobierał myto od kupców). Wyodrębnienie czterech przestrzeni sygnowane jest im tylko przypisanym tematycznym znakiem plastycznym, a każdej postaci, której dany kącik jest poświęcony, czy zjawisku, które dany kącik uosabia, dedykowany jest wiersz autorstwa Putzlacher, umieszczony na stoliku (zob. Putzlacher, 2013, ss. 153–154). Na piętrze budynku znajduje się przeszklona galeria – miejsce prezentacji współczesnych fotografii, z niej zaś wyjście na obszerny taras widokowy z kawiarnianymi stolikami. W październiku 2012 roku przed kawiarnią – z inicjatywy stowarzyszenia artystycznego Spolek-Towarzystwo Avion oraz miasta Czeski Cieszyn, z udziałem Guntera Demniga (niemieckiego artysty dążącego do upamiętnienia osób żydowskiego pochodzenia zamordowanych przez hitlerowców) i trzech prawnuczek Rozalii Wiesner – odsłonięto „Stolperstein”,

³ *Až budu starým mužem pořídím si starý byt/A jedno staré rádio/Až budu starým mužem budu svoje místo mít/U okna kavárny Avion* (J. Nohavica, *Starý muž*, 1996) *Gdy będę starszym panem kupię sobie stary dom/ej i jedno stare radio/ Gdy będę starszym panem będę miał swój własny kąt/przy oknie w kawiarni Avion* (J. Nohavica, *Starszy pan*, tłum. Antoni Muracki).

czyli kamień pamięci z mosiężną tabliczką, poświęcony twórczyni przedwojennego Avionu.

Ten ostatni akt, będący przede wszystkim wyrazem upamiętnienia żydowskiej restauratorki, uświadamia, że nowo powstała nadgraniczna kawiarnia, odwołując się do swego pierwowzoru, kontynuuje „tradycję spotkań ludzi kultury i mniejszości społeczeństw narodowych” (Śliż, 2011). Zespała miasto podzielone. Przyświecająca powtórny narodzinom kawiarni Avion idea integracji obu Cieszynów i zróżnicowanych narodowościowo społeczeństw je zamieszkujących⁴ urzeczywistniona została ostatecznie 17 czerwca 2010 roku, gdy obiekt otworzył swe podwoje dla mieszkańców obu granicznych miast oraz osób przyjezdnych z różnych stron świata⁵. Jednakże nie pod należnym mu szyldem „Avion”, lecz z napisem na fasadzie „Noiva” („Avion” czytany po hebrajsku), ponieważ pierwotna nazwa została wcześniej zarezerwowana dla lokalnego przedsiębiorcy. Miano „Noiva” obiekt nosił do czerwca 2012 roku, w lipcu zmieniono je dzięki usilnym zabiegom władz samorządowych Czeskiego Cieszyna na „Avion”. Wraz z przywróceniem należnego nazewnictwa kawiarnia Avion latami całymi w pamięci przechowywana, strofami poezji do życia powoływana, opiewana, wyobrażana, wytęskniona, w pełni zmaterializowana się stała.

Kawiarnia od początku działa jako jeden z oddziałów Biblioteki Miejskiej w Czeskim Cieszynie (Městská knihovna Český Těšín). Wpierw jako Czytelnia i Kawiarnia Avion|Noiva (Čítárna a kavárna Avion|Noiva), a od 2012 roku jako Czytelnia i Kawiarnia Avion (Čítárna a kavárna Avion). Z tej przyczyny wewnątrz Avionu wyposażono w oddzielające kąciki tematyczne regały z ogólnodostępnymi książkami, czasopismami i gazetami zarówno polsko-, jak i czeskojęzycznymi. Sporo publikacji dotyczy Śląska Cieszyńskiego. Są także pozycje dla najmłodszych czytelników. O sprawach lokalu decyduje również czeskocieszyńska Średnia Szkoła Hotelarstwa i Przedsiębiorczości. Uczniowie szkoły obsługują klientów kawiarni, serwując specjały nazewnictwo inspirowane dziejami kawiarni i jej otoczeniem (likiery „Avionlikér” i „Avio-

⁴ Strukturę narodowościową Czeskiego Cieszyna w 2011 roku tworzyło: 60% osób deklarujących narodowość czeską, 14% – polską, 3% – słowacką, 2% – śląską, 1% – morawską, 20% wskazało narodowości inne poza wymienionymi. Jak wynika z powyższego, „Czeski Cieszyn jest ewidentnie multietniczny, a najbardziej liczną mniejszością narodową są Polacy”, Cieszyn natomiast „jest miastem niemal zupełnie monoetnicznym” (Zenderowski i Krycki, 2014, s. 212).

⁵ W pierwszym roku funkcjonowania nadgraniczną kawiarnię odwiedziło 33 tys. gości z Czech, Polski, Niemiec, Izraela, Australii, Meksyku (Śliż, 2012).

novka”, kawy „Píastovská věž” i „Ledová Olza”). W pełni zasadne staje się zatem dokonane przez Putzlacher (2013, s. 156) porównanie Czytelni i Kawiarni Avion do instytucji opisanej przez Umberto Eco: „Tak więc jeśli biblioteka jest, jak chce tego Borges, modelem wszechświata, staramy się uczynić z niej wszechświat na miarę człowieka [...] biblioteka na miarę człowieka to znaczy także biblioteka radosna, zapewniająca możliwość wypicia kawy ze śmietanką” (Eco, 2007, s. 47). Nade wszystko jednak współczesna kawiarnia Avion, która w czerwcu 2020 roku obchodziła dziesięciolecie swej działalności, ma ambicję – w nawiązaniu do swej poprzedniczki – wytworzenia przestrzeni dla wielonarodowych spotkań, co udaje się zwłaszcza podczas corocznie w obu Cieszynach odbywających się: Międzynarodowego Festiwalu Teatralnego „Bez Granic”/Mezinárodního divadelního festivalu „Bez hranic” i Przeglądu Filmowego „Kino na granicy/ Kino na Hranici”, także podczas Dni Kultury Żydowskiej.

Ale i codzienność Czytelni i Kawiarni Avion konstituuje wiele interesujących, zróżnicowanych w swym charakterze wydarzeń kulturalnych, zarówno inicjatyw własnych, jak i organizowanych we współpracy z polskimi bądź z czeskimi partnerami. Wśród nich wymienić należy: Zamek Cieszyn, Wydawnictwo Wingsber.com POLAND, Zaolziańskie Towarzystwo Fotograficzne, Dom Dzieci i Młodzieży w Czeskim Cieszynie, Muzeum Beskidów we Frýdku-Místku. Ważna jest również współpraca ze szkołami Czeskiego Cieszczyzna. Znaczna część imprez w Avionie odbywa się pod patronatem stowarzyszenia Spolek-Towarzystwo Avion. Czytelnia i Kawiarnia Avion od zarania swej działalności otwarta jest nadto na indywidualne propozycje artystów oraz instytucji kultury i placówek oświatowych z obu stron Olzy.

Współpraca z różnymi podmiotami zaowocowała powtarzalnymi wydarzeniami, w tym inicjatywą ze względu na zasięg oddziaływania „o charakterze ponadlokalnym” (Zenderowski i Krycki, 2014, s. 222), nader ważną dla całego procesu integracji polsko-czeskiej – współorganizowanym z Zamkiem Cieszyn jako partnerem po polskiej stronie granicy Cyklem Czesko-Polskich Salonów Dyskusyjnych/Cyklus *Česko-Polských Diskusních Salonů*, z podtytułem: „Bez stereotypův. Česi i Polacy o sobie nawzajem/Bez stereotypů. Češi a Poláci o sobě navzájem”. U źródeł narodzin projektu, nad którym patronat objęły Konsulat Generalny w Ostrawie, starosta Czeskiego Cieszczyzna i burmistrz Cieszczyzna, a finansowego wsparcia udzieliło Forum Czesko-Polskie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Republiki Czeskiej, legło przeświadczenie obojga organizatorów o tym, iż „pomimo że Republika Czeska i Polska wspólnie wstąpiły do strefy Schengen, a przejścia graniczne zostały zniesione,

ciągle jesteśmy świadkami granic istniejących w mentalności ludzi”. Opracowując koncepcyjnie projekt, wdrażając go w życie, oba podmioty uświadamiały sobie, iż „czesko-polskie bariery nie znikną za jego pomocą”, lecz jednocześnie wyrażały ufność, „że czesko-polskie salony dyskusyjne pomogą zobaczyć naszych najbliższych sąsiadów w trochę innym świetle, bez stereotypów” (*Bez stereotypów. Czesi i Polacy o sobie nawzajem*, 2013). Pierwszy Salon Dyskusyjny nt.: „Czeski ateizm i polski katolicyzm” odbył się 15 marca 2013 roku w Avionie z udziałem Jaromíra Nohavicy i ks. Zbigniewa Czendlika – polskiego duchownego (rodem z ziemi cieszyńskiej), proboszcza w miejscowości Lanškroun w Republice Czeskiej. Przebieg dyskusji z racji dużego zainteresowania transmitowano online. Spotkanie opatrzone zostało mottem:

Dwie zróżnicowane, a jednak bardzo bliskie kultury.

Dwa suwerenne narody ze wspólnymi korzeniami.

Dwa państwa z przenikającymi się wydarzeniami historycznymi.

Od stuleci obie nacje łączą czechofile i polonofile.

(*Bez stereotypów. Czesi i Polacy o sobie nawzajem*, 2013).

Wpisano w owo motto pojęcia dwunarodowości, dwukulturowości, ale i wspólnoty dziedzictwa, oraz jednoznacznie wskazano, kim są aktualni rozmówcy i kim będą goście kolejnych tematycznych Salonów Dyskusyjnych – przede wszystkim osobami otwartymi na inną kulturę, jej miłośnikami, badaczami, propagatorami w swoim społeczeństwie, a także osobami gotowymi do dzielenia się z innymi swoimi spostrzeżeniami na temat różnic i podobieństw obu nacji. W 2013 roku odbyło się ogółem siedem (obok inaugurującego projekt) polsko-czeskich Salonów Dyskusyjnych, w tym: „Dysydencki”, „Filmowy”, „Muzyczny”, „Designerski”, „Tłumaczy”, z udziałem Jacka Balucha – polskiego sławisty i tłumacza literatury czeskiej oraz Václava Buriana – autora przekładów literatury polskiej na język czeski. Cykl zamknięto w 2013 roku spotkaniem Mariusza Szczygła – zdobywcy Europejskiej Nagrody Literackiej za książkę *Gottland* i Pavla Trajana – pracownika Instytutu Polskiego w Pradze. W ramach projektu Czytelnia i Kawiarnia Avion wydała gazetę w obu wersjach językowych pt. „AVIONoviny” (ukazała się 30 listopada 2013 roku), traktującą o historii i współczesności Avionu (*AVIONoviny*, 2013). Do gazety dodano „Załącznik”, zawierający biogramy osobowości miasta Cieszyna, o różnej przynależności narodowej (*AVIONoviny. Příloha*, 2013). Pismo nie doczekało się kontynuacji.

Duże zainteresowanie Czesko-Polskimi Salonami Dyskusyjnymi „Bez stereotypów”, wykształcenie się grona stałych ich uczestników z obu Cie-

szynów, sprawiło, iż projekt zdecydowano się kontynuować w następnych latach, aczkolwiek spotkania w ramach Salonu przybrały charakter nieregularny. Ostatnie spotkanie, poświęcone Zaolziakom osiadłym w latach 60. XX wieku w Bieszczadach i tworzącym tam nową społeczność chrześcijańską, miało miejsce 27 września 2019 roku. Ogółem w ramach cyklu odbyło się 31 spotkań.

Z wydarzeń o charakterze periodycznym, współorganizowanych przez Bibliotekę Miejską w Czeskim Cieszynie z partnerem z prawobrzeżnego Cieszyna, przywołania wymaga przedsięwzięty z Wydawnictwem Wingsber.com POLAND cykl: „Dialog – poezja łączy, a nie dzieli”. W jego ramach w Czytelni i Kawiarni Avion od 2010 roku odbywają się prezentacje twórczości cieszyńskich poetów. Często spotkaniom tym przyświeca szczytny cel charytatywny. Cykl wpisuje się rozbudowaną ofertę literacko-czytelniczą Avionu, która wynika z przynależności organizacyjnej i pełnego nazewnictwa instytucji. Na ofertę tę składają się: poetyckie wieczory autorskie, spotkania z prozaikami, dramaturgami, zarówno polsko-, jak i czeskojęzycznymi (zazwyczaj inicjowane i prowadzone przez Putzlacher), promocje nowości wydawniczych czeskich i polskich (między innymi w październiku 2013 roku promowano polską wersję książki Putzlacher *W kawiarni Avion, której nie ma*). Z inicjatyw jednorazowych, mieszczących się w orbicie literatury, przywołania wymaga „Spotkanie z alfabetem hebrajskim” (2014), odbywające się w ramach Dni Kultury Żydowskiej. Od marca 2016 roku w Avionie mają miejsce comiesięczne spotkania w ramach Dyskusyjnego Klubu Książki, jako pierwszego projektu tego typu w Czechach. W spotkaniach uczestniczą miłośnicy książek z obu stron Olzy, którzy dzielą się swoimi przemyśleniami na temat lektury zaproponowanej przez organizatorów (zwoleńnicy czytania polskich książek spotykają się w każdy drugi poniedziałek miesiąca, czeskojęzycznych – w każdy ostatni poniedziałek miesiąca).

Nierzadko przedsięwzięcia literackie mają oprawę muzyczną. Muzyka często też gości w Avionie samoistnie (między innymi cykl „Jazz time”). Odbywają się występy solistów, zespołów wokalnych, wokально-instrumentalnych, także z Polski. To poniekąd nawiązanie do Avionu Wieslerowej. O inwestorze przypominają również koncerty odbywające się w kawiarni w ramach Dni Kultury Żydowskiej, podczas których wybrzmiewają pieśni w jidysz. Cykliczne Salony Muzyczne cieszą się spośród wszystkich avioniowskich przedsięwzięć kulturalnych największą popularnością, również wśród mieszkańców Cieszyna. Avion to także miejsce odbywania się Salonów Teatralnych, między innymi z udziałem aktorów trzech Scen Těšínského di-

vadla: Sceny Polskiej, Sceny Czeskiej i Sceny Bajka. Okazjonalnie w Avionie mają miejsce projekcje filmowe. Bogata jest działalność wystawiennicza placówki, między innymi prezentowane są fotografie członków Zaolziańskiego Towarzystwa Fotograficznego oraz czeskokocieszyńskiego Fotoklubu Zvonek, prace wykładowców i studentów z Wydziału Sztuki i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, dzieła uznanych artystów z Czech i Polski.

Na osobne omówienie zasługują projekty edukacyjne Czytelni i Kawiarni Avion. Z licznych przywołań na potrzeby niniejszego artykułu wymagają dwa cykle. Pierwszy, opatrzony nazwą: „Co Państwo czytają?, czyli lekcja cooltury”, to systematycznie odbywające się dyskusje z osobistościami ze Śląska Cieszyńskiego oraz regionu ostrawskiego przeznaczone dla uczniów czeskokocieszyńskich szkół średnich, zarówno czeskich, jak i z polskim językiem nauczania. W ramach cyklu mają miejsce także wieczory dedykowane poszczególnym literaturom narodowym. Drugi cykl, realizowany z myślą o najmłodszych „Ja czytam tobie a ty mnie”, stanowią spotkania pisarzy z Polski z młodymi czytelnikami. Współorganizatorem cyklu jest Stowarzyszenie Przyjaciół Polskiej Książki w Czeskim Cieszynie. W Czytelni i Kawiarni Avion corocznie odbywają się również wydarzenia wpisujące się w program Międzynarodowego Festiwalu Czytania nad Olzą – imprezy skierowanej do najmłodszych czytelników z obu Cieszynów. Reasumując: ogółem na przestrzeni dziesięciu lat odbyło się w Avionie około 1200 imprez.

Avion jest miejscem chętnie odwiedzanym, o czym zaświadcza „tłumy na sali” (by odwołać się do *Hymnu Avionu*). Na wiele wydarzeń obowiązują wcześniejsze rezerwacje. Część imprez jest biletowana. „Czeskiemu Cieszynowi bardzo potrzebna była taka kawiarnia” – mówiła już w 2011 roku jedna z mieszkanek lewobrzeżnego Cieszyna – „To jest takie kulturalne środowisko, zawsze się tu odbywają koncerty” (Brozda i Debelssen, 2011).

Poddając oglądowi dziesięcioletnią działalność nowego Avionu (w zmienności nazw obiektu i mającej w nim swą siedzibę instytucji) w aspekcie czesko-polskich inicjatyw społeczno-kulturalnych można powtórzyć za Zenderowskim i Kryckim (2014, s. 217), że „odbudowa rozebranej w 1942 roku [...] Kawiarni Avion” była „niezwykle ważnym w procesie wymiany kulturalnej (i w kontekście dyplomacji publicznej⁶) wydarzeniem”, „odbudowana w 2010

⁶ Autorzy przyjmują definicję dyplomacji publicznej zaproponowaną przez Benno H. Signitzera i Timothy Coombsa. W definicję tę wpisany jest, między innymi, model publicznej dyplomacji miękkiej (*tender-minded*), gdzie „akcent pada na komunikację kulturową, na którą składają się projekty informacyjne i wydarzenia kulturalne” (Zenderowski i Krycki, 2014, s. 214).

roku kawiarnia pełni [bowiem – M.P.] funkcję prężnie działającego czesko-polskiego ośrodka kulturalnego”. Jest „przestrzenią spotkania dwóch silnie ugruntowanych kultur narodowych (polskiej i czeskiej)”. Ta konstatacja Zenderowskiego i Kryckiego (2014, s. 206) odnosi się do Cieszyna i Czeskiego Cieszyna jako transgranicznego duopolis, jednak w pełni zasadna staje się również w odniesieniu do współczesnej kawiarni Avion. Podobną funkcję sprawowała jej poprzedniczka z 1933 roku, z tą jednakże różnicą, iż podówczas w modernistycznym budynku nad Olzą spotykały się zwyczajowo nie dwie, ale cztery kultury, w panującym wewnątrz obiektu rozgwarze rozbrzmiewały nie dwa, ale cztery języki: czeski, polski, niemiecki, jidysz (by odwołać się nie tylko do napisu na fasadzie obiektu, ale i do ówczesnej struktury narodowościowej obu miast). Katarzyna Szkaradnik (2016) nazwie Avion lat trzydziestych „kawiarnią pięciu języków”⁷.

Avion – wielokulturowy dom Rozalii Wiesner, utracony na skutek dramatycznych historycznych zawirowań – stał się w nowej polityczno-społecznej rzeczywistości za sprawą artystów i samorządowców domem dla dialogu międzykulturowego na nowo odzyskanym. Domem wpierw wirtualnym, potem zmaterializowanym. Niewątpliwie działania mieszczącej się w nadgranicznym obiekcie instytucji: Czytelni i Kawiarni Avion wpisują się w ramy conceptualne dialogu międzykulturowego wymienione w *Białej Księdze w sprawie dialogu międzynarodowego „Żyć wspólnie jako równi w godności”* (przyjętej w 2008 roku). Ramy takie, jak: „tworzenie przestrzeni dla dialogu międzykulturowego” („do interakcji i uczenia się odmienności”), „uczenie i nauczanie kompetencji międzykulturowych” (Rabczuk, 2015, s. 31–32). Nade wszystko jednak Avion – budynek, Avion – instytucja kultury przyczyniają się do integracji obu Cieszynów, aczkolwiek zauważalne jest, iż zasięg oddziaływania Czytelni i Kawiarni Avion po polskiej stronie granicznej rzeki Olzy jest mniejszy aniżeli po czeskiej (co w dużej mierze wynika z lokalizacji obiektu). Podczas prezentacji wydarzeń czeskojęzycznych publiczność Avionu tworzą w przeważającej mierze Czesi i zaolziańscy Polacy, którzy są dwujęzyczni. Zadaniem na przyszłość dla podmiotów zaangażowanych we współtworzenie Avionu jest zatem podjęcie inicjatyw (choćaby w sferze promocji) powodujących mocniejsze zaakcentowanie jego istnienia w świadomości mieszkańców Cieszyna, zwłaszcza w świetle 100-lecia podziału

⁷ Autorka nadaje międzywojennemu Avionowi taką nazwę w odniesieniu do słów Jana Szczepańskiego, który pisząc o dawnym Cieszynie podkreślał jego wielokulturowość: „osiadali tu wędrowcy i zakładali rodziny. Byli tu więc u siebie Polacy z dawnych wieków [...], Słowacy i Czesi, i Niemcy, i Madziarzy” (Szczepański, 2003, s. 94).

miasta. Wszak losy tego obiektu integralnie spletały się/splatają z dziejami miasta/miast nad Olzą.

Bibliografia

- AVIONoviny. 2013. <https://www.noiva-tesin.cz/files/noviny.pdf> (14.12.2019).
- AVIONoviny. Přílaha. 2013. <https://www.noiva-tesin.cz/files/osobnosti.pdf> (14.12.2019).
- B.F. 1920. Przyszłość Cieszyna. *Gwiazdka Niedzielną. Cotygodniowe wydanie Gwiazdki Cieszyńskiej*. 30.
- Bez stereotypów. Polacy i Czesi o sobie nawzajem. 2013. <https://www.zamekcieszyn.pl/pl/artikul/bez-stereotypow-czesi-ii-polacy-oi-sobie-nawzajem-502> (7.01.2020).
- Brozda, T. i Debelssen, J. 2011. Kącik starszego pana. <https://polskieradio24.pl/9/325/Artykul/364360,AVION-kawiarnia-ktorej-nie-ma-reportaz-w-Trojce> (emisja 9.05.2011).
- Czernek, P. 2012. *Modern. Szlakiem cieszyńskiej moderny*. Cieszyn: Wyd. Urząd Miejski. Wydział Promocji i Informacji.
- Eco, U. 2007. *O bibliotece*. Warszawa: Świat Książki.
- Kawiarnia „Avion”. Czytelnia i kawiarnia „Avion|Noiva”. <https://cieszyn.fotopolska.eu/1211366,foto.html?o=b21328> (10.12.2019).
- Martinek, L. 2007. Kavárna AVION na pomezí kultur. In: Chrobák, J. ed. *Divadlo v české a slovenské literatuře*. Opava: Slezská univerzita, ss. 39–45.
- Pindór, M. 2015. Przestrzeń współbycia. „Těšínské nebo Cieszyńskie nebo” Těšínského divadla w Českém Těšíně jako międzykulturowa narracja o wielokulturowości miasta/miast. *Edukacja Międzykulturowa*. 4, ss. 285–302.
- Putzlacher, R. 2010. Kawiarnia Avion, której nie ma? *Relacje. Interpretacje*. 1 (17), ss. 17–20.
- Putzlacher, R. 2013. *W kawiarni Avion, której nie ma*. Český Těšín: Wydawnictwo Spolek-Towarzystwo Avion.
- Rabczuk, W. 2015. Europejskie ramy prawne edukacji międzykulturowej i dialogu międzykulturowego. *Edukacja Międzykulturowa*. 4, ss. 23–37.
- Spyra, J. 2012. Kawiarnia „Avion” i jej poprzednicy. <https://slaskie.fotopolska.eu/671,artykul.html> (20.12.2019).
- Szczepański, J. 2003. *Korzeniami wrośłem w ziemię*. Ustroń: Muzeum Hutnictwa i Kuźnictwa, Urząd Miasta Ustroń, Galeria Sztuki Współczesnej „Na Gojach”.

- Szkaradnik, K., 2016. Graniczny most (nie) pamięci i kawiarnia pięciu języków. Wokół cieszyńskiej sylwy Renaty Putzlacher. <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos14/texty/szkaradnik.htm>. 26. (10.12.2019).
- Śliż, B. 2011. Noiva: To, co już nie wróci to celnicy i przemytnicy. <http://gazetacodzienna.pl/article/wydarzenia/noiva-to-co-juz-nie-wroci-to-celnicy-i-przemytnicy> (20.12.2019).
- Śliż, B. 2012. Czytelnia i Kawiarnia Literacka Noiva odzyskała dawna nazwę. <http://gazetacodzienna.pl/arttykul/kultura/czytelnia-i-kawiarnia-literacka-noiva-odzyskala-dawna-nazwe> (20.12.2019).
- Zenderowski, R. i Krycki, M. 2014. Public diplomacy w miastach podzielonych granicą państwową. Przykład Cieszyna i Czeskiego Cieszyna (Český Těšín). *Pogranicze. Polish Borderlands Studies*. 2, ss. 206–227. <https://www.knihovnatesin.cz/pol/citarna-a-kavarna-avion> (15.11.2019).

“AVION”. One home, two languages

Abstract: The paper describes the activities which have been undertaken by “Avion” Reading Room and Coffee House (Čítárna a kavárna Avion) since 2010, from the viewpoint of socio-cultural Czech and Polish initiatives. The House is situated in the Czech Cieszyn near the Friendship Bridge as a branch of the Municipal Library in Czech Cieszyn (Městská knihovna Český Těšín). Among many different forms of activities which support an intercultural and supranational dialogue in the multicultural background, initially a focus is on a series of Czech-Polish Discussion Salons (Cyklus *Česko-Polských Diskusních Salonů*) entitled: “*Without Stereotypes. Czechs and Poles in return about themselves*” (Bez stereotypů. Češi a Poláci o sobě navzájem” (from 2013). The activity of the previous “Avion” café room and restaurant (1933–1939) is described as it has been simultaneously the model for the present one and symbol of interwar and multinational Cieszyn. The modern ways for the commemoration of the pre-war “Avion” are presented including the functioning for over a decade (1996–2010) of the poetical and musical “Avion” in the buildings of Cieszyn Theatre (Těšínského divadla).

The conclusions indicate that the activities undertaken by “Avion” Reading Room and Coffee House comply with a conceptual frame of the multicultural dialogue cited in the White Book on the International Dialogue “Live together as equals in respect” following “to form a space for the intercultural dialogue”, “learning and teaching intercultural competencies” (Rabczuk, 2015, pp. 31–32). The

initiatives contribute to the integration of the both sides of Cieszyn and societies which differ in terms of nationalities living there.

Keywords: border, intercultural dialogue, Czech Cieszyn – Český Těšín, Cieszyn, “Avion” Coffee House – Restaurant, Music and poetry Cafe “Avion”, “Avion” Reading Room and Coffee House (Čítárna a kavárna Avion), Municipal Library in Czech Cieszyn (Městská knihovna Český Těšín)

Translated by Maria Stec